

УДК 338.439

М. М. Одінцов,

д. е. н., професор кафедри економіки, Кременчуцький національний університет

ВПЛИВ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Розглядаються можливі шляхи подолання негативного впливу внутрішньогалузевих диспропорцій в розвитку агропромислового комплексу на економіку сільських територій.

The possible ways of overcoming of negative influence of внутрішньогалузевих диспропорцій are examined in development of agroindustrial complex on the economy of rural territories.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, внутрішньогалузеві диспропорції, спеціалізація, диверсифікація, інтеграція, кластер.

Key words: agroindustrial complex, внутрішньогалузеві диспропорції, specialization, diversification, integration, cluster.

ВСТУП

За роки реформування економіки України агропромисловий комплекс найбільш важко переніс негативні впливи трансформаційних перетворень. Після значного спаду сільськогосподарського виробництва наприкінці 90-х років минулого століття лише з 2005 року починається повільне і нестабільне піднесення в умовах ринкових відносин. В інституціональній структурі аграрного виробництва починають домінувати сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм функціонування. Але значна частина їх мають низький рівень дохідності, не достатній для оновлення основного капіталу. Найбільше кризові явища в агропромисловому комплексі відобразилися в галузі тваринництва. Співвідношення цін на продукцію-сировину і готову продукцію перетворило тваринництво у збиткову галузь. Додатково негативно на зниження конкурентоспроможності галузі вплинуло імпортування неякісної продукції тваринного походження в умовах низького рівня доходів населення.

Проблеми розвитку агропромислового сектору економіки та продовольчої безпеки України знайшли глибоке відображення в дослідженнях провідних вітчизняних економістів-аграрників Лупенка Ю.О. [1], Маліка М.Й. [2], Месель-Веселяка В.Я. [3], Саблука П.Т. [4] та інших. Ними визначені основні прогностичні напрями розвитку села на перспективу. У той же час вимагає окремого дослідження проблема впливу агропромислового комплексу на соціально-економічний стан сільських територій.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливою детермінантою розвитку агропромислового комплексу стало зниження ресурсного потенціалу сільського господарства внаслідок високого рівня зношення основного капіталу та міграції працездатної частини сільського населення в місто. Будучи одним із лідерів світового виробництва зерна та соняшникової олії, країна стала залежати від імпор-

ту продуктів тваринного походження та виробів легкої промисловості, що пояснюється створеною ціновою диспропорцією між сільськогосподарським виробництвом і підприємствами переробки та постачання матеріальнотехнічних ресурсів.

Протиріччя в розвитку агропромислового комплексу справляють згубний вплив на економіку сільських територій, для працездатного населення яких зайнятість у цій галузі є часом єдиним джерелом доходу. Дана проблема стала актуальною і для Черкаської області, економіка якої має яскраво виражену аграрну спеціалізацію.

Масштабні реформаційні перетворення в сільському господарстві області тривалий час не давали відчутних позитивних результатів, незважаючи на отримання права власності і свободу вибору форм господарювання. До негативних наслідків розвитку агропромислового комплексу області призвели ряд факторів, характерних для всієї аграрної сфери економіки країни:

- диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію;
- відсутність ефективної системи комплексної державної підтримки сільськогосподарських виробників;
- поява значної кількості посередників при реалізації сільськогосподарської продукції.

Останніми роками в області спостерігається стабілізація сільськогосподарського виробництва і окремі тенденції до зростання (табл. 1). У той же час звертає на себе увагу тенденція відставання темпів зростання обсягів продукції тваринництва від темпів зростання обсягів продукції рослинництва. Ця ситуація сприяє поглибленню диспропорції між рослинництвом і тваринництвом.

Незважаючи на зростання обсягів виробництва в галузях харчової і легкої промисловості, вони поки що переробляють незначну частину виробленої в області сировини. Більш того, як показує практика, значна частина виробленої сировинної продукції спрямо-

вується на переробку за межі області.

Серед категорій господарств, що виробляють сільськогосподарську продукцію, за роки, що розглядаються, спостерігається скорочення частки господарств населення на користь сільськогосподарських підприємств: у 2008 році їм належало 44,7 і 53,5 % загального обсягу сільгосппродукції, а в 2011 році відповідно — 24,8 і 75,2 %. Відмічені тенденції в розвитку агропромислового комплексу різним чином відображаються в економіці районів області.

Аналіз рівня соціально-економічного розвитку окремих адміністративних районів як аграрних територій виявляє їх значну диференціацію. Зокрема, за даними 2012 року, величина виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу населення в Чорнобаївському, Христинівському, Золотоніському, Звенигородському районах в 1,7—2 рази перевищує цей показник інших районів та середньообласний рівень. Основним індикатором створення доданої вартості в економіці території, як виявляється, є величина обсягу виробництва на одну особу продукції переробних підприємств — молокозаводів, цукрозаводів, підприємств по переробці яловичини і свинини. Між обсягом продукції переробних підприємств і обсягом продукції сільського господарства на одну особу населення виявлено стійкий обернений зв'язок.

Особливо чітко ця закономірність проявляється у соціально-економічному розвитку районів, де функціонують молочні заводи. Можна виділити три головні чинники виникнення ефекту інтеграційних відносин учасників молочно-продуктового кластеру: економія на масштабі виробництва; економія на масштабі сфери діяльності; економія на транзакційних витратах. Цей ефект матеріалізується на зростанні обсягів продукції, підвищенні виручки від реалізації продукції і зростанні прибутковості виробництва молочної продукції, що наочно відображається на результатах виробничо-фінансової діяльності районів області, де зберігся значний потенціал молочно-продуктового виробництва (табл. 2).

Значно вищі обсяги виробництва молочної продукції в Чорнобаївському, Христинівському і Золотоніському районах досягнуті за рахунок вищої концентрації ресурсів і, відповідно, обігових коштів у вигляді виробничих витрат. Для приведення в дію виробничих ресурсів залучається більша кількість працездатного населення, що відображається у значно вищих витратах на оплату праці та середньомісячній оплаті праці працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. На територіях районів з вищою інтенсивністю молочнопродуктового підкомплексу також значно вищі показники виручки від реалізації продукції та прибутків на 100 га сільськогосподарських угідь. Просторова організація інтегрованих структур молочно-продуктового підкомплексу

Таблиця 1. Обсяги виробництва продукції сільського господарства та галузей харчової і легкої промисловості Черкаської області за 2008—2011 роки. (тис. грн. на одну особу)

Галузь	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Виробництво продукції сільського господарства, всі категорії, у т. ч.	8,3	9,1	9,55	11,3
рослинництво	5,22	5,3	4,93	6,66
тваринництво	3,08	3,8	4,62	4,64
Виробництво харчових продуктів, включаючи напої	3,59	5,45	6,58	9,17
Вироби легкої промисловості	0,132	0,174	0,24	0,25

дозволяє поліпшувати інвестиційний клімат галузей агропромислового виробництва, стимулювати інноваційні процеси і тим самим підвищувати конкурентоспроможність територій з високою інтенсивністю виробництва.

Звертає також на себе увагу зниження частки виробництва продукції в господарствах населення на територіях з більш високою інтенсивністю ведення сільськогосподарського виробництва. З одного боку, низький рівень розвитку господарств населення змушує податкову базу місцевих бюджетів, що практично зводить нанівець і без того обмежені можливості з проведення самостійної місцевої економічної і соціальної політики. З іншого боку, господарствам населення складніше здійснювати збут своєї продукції як на внутрішньому регіональному, так і на зовнішніх ринках. Це суттєво збільшує транзакційні витрати і сприяє поширенню посередництва в реалізації сільгосппродукції. Крім того, світовий досвід розвитку сільського господарства доказує низьку ефективність малих форм господарювання, як мало диверсифікованих і не маючих достатніх ресурсів для технічної модернізації і інтенсифікації виробництва.

Проведені дослідження виявляють безпосередній вплив диспропорцій в розвитку галузей по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції на соціально-економічне становище сільських територій. Збереження існуючих пропорцій буде і надалі сприяти погіршенню економічної ситуації на територіях, спеціалізованих лише на виробництві рослинницької продукції без її переробки. Тому для сільських територій вкрай важливе значення має інтенсивний розвиток харчової і легкої промисловості, що дозволить збільшувати частку доданої вартості в загальному обсязі виробленої продукції і згладжувати значну сезонність в отриманні доходів від господарської діяльності. Вирішення даної проблеми вимагає значних інвестицій з регіонального бюджету. Однак досвід зарубіжних держав, агропромисловий комплекс яких демонструє високі економічні показники, доказує можливість досягнення високих результатів і без значної державної підтримки.

Завдання переважаючого розвитку галузей переробки сільськогосподарської продукції в територіальних громадах може вирішуватися за рахунок диверсифікації форм господарювання агропромислового комплексу. Видається перспективним створення ве-

Таблиця 2. Ефективність виробничо-фінансової діяльності локалізованих інтегрованих молочно-продуктових об'єднань районів Черкаської області в 2011 р.

Показники	Територіально-галузеві молочно-продуктові об'єднання кластерного типу районів						
	Чернобавський	Христинівський	Золотоніський	Звенигородський	Смілянський	Городищенський	Тальнівський
На 100 га сільськогосподарських угідь:							
поголів'я корів, голів	15,3	12,5	11,2	8,8	7,4	6,6	5,5
виробництво молока, ц	82	70	68	45	42	32	19
виробничі витрати, тис. грн.	623	488	876	534	409	945	328
з них: оплата праці, тис. грн.	102	90	111	56	54	63	48
відрахування на соціальні заходи, тис. грн.	38	31	41	26	24	24	16
виручка від реалізації продукції, тис. грн.	828	631	676	546	547	483	492
Середньомісячна оплата праці працівників, зайнятих у сільгосп-виробництві, грн.	1848	1564	1802	1517	1201	1242	1227
Прибуток на 100 га с/г угідь, тис. грн.	118	84	130	83	87	78	76
Собівартість 1 ц молока, грн.	275	247	259	233	248	298	242
Реалізаційна ціна 1 ц молока, грн.	333	301	328	304	313	312	291
Рентабельність, %	21,1	21,8	11,7	30,4	26,2	4,7	20,4

ликих вертикально інтегрованих структур, які здійснюють не тільки виробництво сільськогосподарської сировини, але й глибоку її переробку. Функціонування даних форм господарювання дозволить знизити витрати реалізації готової продукції, підвищити економію на масштабах виробництва, створити можливості технологічної модернізації виробництва за рахунок власної ліквідності, забезпечення необхідних кредитів, розширення податкової бази місцевих бюджетів.

Стимулювання створення таких структур може здійснюватися за рахунок регіонального регулювання оподаткування та прямого фінансування із консолідованого регіонального бюджету. Але недоліком даної форми господарювання можуть стати складності у їх створенні, пов'язані з дефіцитом кваліфікованих управлінських кадрів у сільській місцевості.

Альтернативним шляхом комплексного розвитку галузей і виробництв на територіальному просторі агропромислового комплексу нині стає забезпечення взаємодії господарюючих суб'єктів на основі стратегічного партнерства, у тому числі і за допомогою встановлення довготривалих договірних відносин, тобто створення територіально-галузевих агропромислових кластерів.

Залежність окремих напрямів сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов і інших факторів на обмеженій території спричиняють високу ступінь ефективності кластерних технологій в агропромисловому комплексі. Якраз так формувалися виноробницькі кластери Філадельфії (США) і Баден-Вюртемберга (Німеччина), соєво-кукурудзяний і зерновий пояси у США і Канаді, виробництво сиру і шоколаду у Швейцарії та ін.

Перший досвід кластерного розвитку у світовій практиці був здійснений в 1989—1990 рр. в агропромисловому комплексі Данії, що став ключовим з позицій споживчого ринку і інвестиційного потенціалу галузі. Особливу роль у ньому відіграє "молочна вертикаль" від переробки молока до постачальників технологій і обладнання. Датська Рада по розвитку бізнесу як орган, який відповідає перед Урядом за розробку концепції кластеризації, ініціював ряд нових розробок у цій проблемі. За проектом кластеризації було виділено 25 млн доларів для розробки перспективної

сітрової структури країни. Нині сільське господарство Данії повністю кластеризовано.

ВИСНОВКИ

Створення кластерів в агропромисловому комплексі може сприяти диверсифікації виробництва за галузевою ознакою та формами господарювання за рахунок розвитку малого і середнього бізнесу на території, що в свою чергу спричинить розширення податкової бази і оздоровлення конкурентного середовища регіонального ринку. Вибір даного напрямку розвитку стане пріоритетом економічної політики в сільській місцевості і сприятиме розвитку виробничої, соціальної і фінансової інфраструктури села. Особливу увагу необхідно звернути на посилення кооперативних і інтеграційних процесів шляхом підтримки створення різних галузевих союзів і асоціацій, що знаходяться в тісній взаємодії один з одним. Ці організації можуть стати основою формування і реалізації національної аграрної політики країни.

Література:

1. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. — 2012. — № 11. — С. 10—14.
  2. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуняк // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 169—176.
  3. Месель-Веселяк В.Я. Економічні передумови відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2011. — № 3. — С. 9—16.
  4. Саблук П.Т. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 3—6.
- Стаття надійшла до редакції 12.12.2012 р.